

K PREMENÁM POZITIVISTICKÝCH TENDENCIÍ V ANALYTICKEJ FILOZOFII

MARIANNA ORAVCOVÁ, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

V 20. stor. sa do centra pozornosti scientisticky orientovaných vedcov z rozličných oblastí dostali problémy vzťahov jazyka a poznania, konkrétne jeho rozličných úrovní, otázky korektnosti a adekvátnosti výpovedí, ako aj sémantické vzťahy jazyka k mimojazykovej skutočnosti.

Táto nesporne veľmi závažná problematika našla svoj výraz v buržoáznej filozofii v podobe samostatnej iniciatívy — analytickej filozofie. Jej metamorfózy ešte len čakajú na komplexnú marxistickú kritiku, ktorá by sa týkala predovšetkým gnozeologických otázok a opodstatnenia analýzy ako alternatívy tradičnej filozofie. Podkladom tejto kritiky môže byť sám obsah imanentného vývinu tejto iniciatívy, ktorý spočíva v reflexii najprv logického a potom lingvistického zúženia filozofie.

V tomto príspevku chceme charakterizovať analytickú filozofiu v jej vývine a uviesť okrem jej špecifickosti aj jej súvislosť s pozitivistickými tendenciami iniciovanými Viedenským krúžkom.

Napriek nejednotnosti v periodizácii analytickej filozofie sa domnievame, že je opodstatnené chápať Viedenský krúžok a názory jeho predstaviteľov z ich neskoršieho pôsobenia v USA na jednej strane a anglickú analytickú filozofiu založenú Russellom a Moorom a periodizovanú na etapu logickej a etapu lingvistickej analýzy na druhej strane za samostatné vývojové línie. V povojnovom období sa názory logických empirikov triešťa; popri sebe existujú v USA napr. koncepcia sémantického realizmu, logického pragmatizmu a pod., bez interakcie so súdobou lingvistickou analýzou v Oxforde a Cambridgi.

Domnievame sa, že novopozitivismus v súčasnosti po období kulminácie už nefunguje v oblasti filozofie ako ucelený, nosný prúd, ale väčšmi pretrvávajú jeho jednotlivé črty s rôznou intenzitou v tých filozofických iniciatívach, ktoré vznikli historicky paralelne s novopozitivismom z rovnakého či podobného filozofického a teoretického dedičstva a v rovnakej spoločensko-historickej klíme. Zároveň však, pretože analytická filozofia nie je pozitivismom par excellence, a to predovšetkým pre svoje vyústenie, rozvíja prirodzene aj vlastné témy. Preto v kritickom skúmaní pozitivistických tendencií v súčasnej filozofii nestačí stotožňovať scientisticky orientované prúdy s pozitivismom na základe tohto jedného spoločného znaku. Nestačí ani odlíšiť analytickú filozofiu od pozitivismu na základe proklamovania ich rozdielnosti, ale treba medzi nimi diferencovať v ich celkovom zameraní i v riešení jednotlivých problémov a rovnako aj medzi zástojom pozitivistických tendencií v oboch etapách analytickej filozofie. Každá z nich ich počas svojho pôsobenia modifikovala, prípadne odmietala špecifickým spôsobom, takže sa s nimi nestretávame v zjavnej podobe.

Logická a ani lingvistická analýza však neprijíma niektoré zásadné novopozitivistické premisy. Obe sa stavajú proti absolutizovaniu vedeckého myslenia — nadradovaniu ideálneho jazyka ako jediného ideálu zmysluplnosti a koherencie poznania — a aj proti dôsledkom takéhoto nadradovania, ktoré degraduje všetky ostatné výroky na nezmyselné. V tomto zmysle formuloval napríklad Wittgenstein svoj názor o samostatnosti a pravdivosti viet prirodzeného jazyka (9, 5.5563) a neskôr myšlienku až monadickej samostatnosti jednotlivých životných foriem a jazykových kontextov. (10) Ďalej, hoci analytická filozofia podobne ako logický pozitivizmus rieši ako svoju kľúčovú tému problematiku významu, neprijíma logicko-pozitivistickú verifikačnú teóriu významu pre jej úzke určenie a subjektivistické dôsledky, pre ktoré ju nakoniec opustil aj Carnap.

Názor o neutrálnosti filozofie, ktorý je analytickej filozofii a pozitivizmu spoločný, zdôvodňujú tieto dva smery odlišne. Pozitivizmus možnosťou redukovať a eliminovať tzv. externé otázky, logická analýza nekonečnosťou logických foriem a ich nehierarchickým usporiadaním (9, 5.5561) a schopnosťou jazyka zobrazovať (9, 4.03, 4.032, 4.128). Lingvistická analýza zase programovou nesystémovosťou, neteoretickosťou a obmedzením sa na opis. (10, § 123—127)

Logický pozitivizmus, logická analýza a lingvistická analýza majú spoločné tie črty, ktoré tradične charakterizujú pozitivizmus. Je to odpor k tradičnej filozofii (metafyzike)¹ a s ním súvisiace nové určenie predmetu a funkcie filozofie, ktoré obsahuje negovanie svetonázorovej funkcie filozofie a vôbec reštrikciu všetkých tradičných úloh, ktoré podľa nich filozofia dosiaľ nespĺnila. V očiach pozitivisticky orientovaných filozofov ju to diskredituje a orientuje na nové úlohy. Preto v ich určení filozofia, pretvorená podľa vzoru exaktných vied, je logickou syntaxou — výkladom vedeckých poznatkov, v logickej analýze učením o logických formách zobrazovania, ktoré projektujú svet v poznaní, ale v lingvistickej analýze je filozofia činnosťou, opisom jazykovej stránky poznania. A preto toto nové určenie nemá v analytickej filozofii vždy scientistický charakter. Všetky tri prúdy spájajú filozofiu s jazykom, ktorý považujú za vhodný terén pre exaktný výskum. Analytická metóda a ahistorický prístup v chápaní jazyka sú ďalšie spoločné črty. Aj v názore na úlohy filozofie, jej metódu a postavenie vzhľadom na špeciálne vedy sa analytická filozofia zhoduje s pozitivizmom. Oba sme-

¹ Termín metafyzika používame synonymicky s termínom tradičná filozofia v tom zmysle, v akom ho používa novopozitivizmus a aj analytická filozofia a v akom vystupoval v dejinách filozofie až do heglovskej a marxistickej reformulácie. V tomto chápaní teda „metafyzika“ zahŕňa aj filozofiu dialektického materializmu, keďže pozitivisti stotožňujú metafyziku s filozofiou vôbec. Pejoratívnosť tohto určenia vyjadruje ich skepsu, týkajúcu sa schopnosti a možnosti metafyziky riešiť vedeckým spôsobom filozofické problémy.

ry sa po kritickom zhodnotení filozofie obracajú k sokratovskému spôsobu filozofovania v zmysle očisťovania pojmov. (6, s. 45—62) Zhodne považujú filozofiu a vedu a aj ich metódy za principiálne odlišné. Na druhej strane filozofia podľa Schlickovho názoru — a neskôr s týmto názorom (hoci z iných dôvodov) súhlasia analytici — nie je vedou o význame. Podľa pozitivistov nemôže jestvovať nijaký súbor pravdivých propozícií o význame a podľa analytikov analýza nie je teória, ale metóda, činnosť. Pozitivistí tiež dôvodia nekonečným regresom, ktorý by nastal pri vysvetľovaní významu jednej propozície druhou, a preto každé vysvetľovanie musí ústiť v demonštrovaní. Analytici zasa separovanie filozofie od vedy zdôvodňujú tým, že konštruovaním všeobecných teórií sa analytická filozofia spreneveruje svojmu explanačnému charakteru a metodickému poslaniu.

Podľa lingvistickej filozofie filozofia nie je jednou z vied, lebo nie je vedou o nových faktoch a súvislostiach medzi nimi, ani vysvetlením nových poznatkov. Filozofia ani nemá výlučné postavenie nad vedami, lebo sa nezaobrá rádože inými, hlbšími, podstatnejšími súvislosťami. Je iba opisom usporiadania jazykového materiálu (9, 4.112, 4.111), metódou. (10, § 124—127) Pokiaľ sa zaoberá tradičnou filozofiou, neskúma ju ani z hľadiska jej korešpondencie a nelingvistickými faktmi, ani z hľadiska nevyhnutnej pravdy, ale len z hľadiska jej správnosti, ako korešponduje s lingvistickým faktom, že slová sa obvykle používajú určitým spôsobom. (1, s. 151)

To, čo sa tradične považuje za filozofické problémy, sú podľa zhodného chápania analytikov a pozitivistov alebo nelogicky alebo v protiklade k bežnému používaniu skoncipované otázky, ktoré — ako ukáže analýza — vôbec do filozofie nepatria, ale v skutočnosti sú problémami špeciálnych vied. Prvé vypadnú z filozofie po terapeutickom pôsobení analýzy ako „chyby, ochorenia“ filozofie, druhé prejdú do arzenálu nevyriešených špeciálnych vedeckých problémov.

Iný okruh problémov vzniká v dôsledku tendencie filozofie zovšeobecňovať, definovať, abstrahovať. Prejavuje sa hľadaním samých podstatných, určujúcich aspektov predmetu v čistej podobe, napr.: vec osebe, podstata, čas. V jazykovej sfére sa táto tendencia prejavila v denotačnom modeli jazyka, v očakávaní, že jednotlivým slovám zodpovedajú predmety nejazykovej reality v jednojednoznačných vzťahoch, že skutočnosť zodpovedá modelom, znázorneným v rozličných filozofických systémoch. Tejto predstave podľahol aj Wittgenstein v *Traktáte* a výslovne ju zamietá v kritike *Traktátu vo Filozofických skúmaniach*.

Opakom tejto tendencie je nedoceňovanie jednotlivého, zvláštneho, špecifického. Týchto stránok sa ujíma jeho teória rodinnej podobnosti jazykových hier v rámci prirodzeného jazyka, rozpracovaná vo *Filozofických skúmaniach*. A to je práve oblasť, ktorá sa pozitivistickému učeníu vymyká a je najprogresívnejšou časťou jeho filozofie z hľadiska riešenia gnozeologickej problematiky významu. Podľa Wittgensteina

platí, že prirodzený jazyk sa vzťahuje na niečo mimo seba a všetko, čo má v ňom význam, má ho len preto, že sa nejakým spôsobom používa. Z toho mu vyplýva, že významom je použitie výrazov. (10, § 43, 138, 197, 340, 432, 561—3) Určenie významu ako použitia by neprekračovalo rámec konvenčného priradenia, keby nebolo doplnené teóriou jazykových hier, ktorá do istej miery dynamizuje chápanie poznania. Pretože vzťah slova a predmetu sa líši od prípadu k prípadu, treba ich skúmať v ich konkrétnom jazykovom a praktickom kontexte, neizolovať, neabstrahovať od súvisu v snahe nájsť jednu spoločnú jednotiacu črtu. Dynamickosť vidíme aj v tvrdení, že význam je to, čo sa stáva, a to nielen v kontexte jazyka, ale „diania (Lebensform), ktoré dáva významu dôležitosť“. (10, § 583) Význam výrazu závisí síce od zámeru používateľa jazyka, ale pritom môže vyjadriť len niektorého z členov rodinne si podobných jazykových hier. (10, § 183) Veta „Už ide“ môže mať niekoľko významov a pre porozumenie poznatku, ktorý nám sprostredkúva, nemožno interpretovať jej význam ani ako obraz objektu, ktorý opisuje, ani ako výsledok určitého psychického procesu, ktorý prebieha vo vedomí hovoriaceho. V prvom prípade sa zanedbal moment polysémantického charakteru jazyka, v druhom zasa spojenie procesu myslenia v jazyku s nejazykovou realitou a hypertrofovala sa predstava, že jazyk funguje vždy rovnakým spôsobom: ako prenos myšlienok, ktoré sú chápané ako psychické entity. (10, § 304, 329) Slovo a podobne aj veta spĺňa niekoľko funkcií a má teda v prirodzenom jazyku, ktorý nesleduje také prísne pravidlá ako ideálny jazyk, celú rodinu významov, ktoré sú spríbuznené práve vďaka neostroti vzájomných hraníc, a preto ho aj použijeme bez pevného významu. (10, § 77—79) Význam precizuje až kontext jazykovej hry, v ktorej bolo slovo zavedené, a jeho aktuálne použitie. Potvrdenie tejto myšlienky nachádza Wittgenstein aj v kolísaní vedeckých definícií, kde sa niečo stane definíciou *A*, hoci pôvodne bolo len sprievodným znakom *A*. Rozhodujúce teda nie je to, čo slovo označuje, ale akú má funkciu v kontexte. Rozumie sa ním jazyková hra ako usporiadanie jazyka, ktorá sprevádza ako forma určitý typ sociálnej činnosti. Takéto rozšírené chápanie kontextu, ktorým jazyková analýza ústi do pragmatiky, tvorí paralelu k vývinu sémantickej problematiky v novopozitívizme, kde tiež prevláda tendencia k celostnému traktovaniu teórií.

Wittgenstein podstatne rozšíril jazykovú problematiku na pôde filozofie. Už to nie je len logická forma viet, ale jazyková aktivita v mnohých podobách, aj keď nie je vysvetlená z hľadiska funkcie, ktorú spĺňa v procese poznania. Už to, že sa pripúšťa prakticky neopísateľný (nekonečný) počet rovnocenných jazykových hier bez bližšej typológie, implikuje chybnú noetickú predstavu jednorozmernosti, rovnocennosti poznávacích aktov bez dialektického napätia, bez rozlíšenia úrovne empirického a teoretického poznania. Dôsledné antisubstanciálne stanovisko tu zapríčinilo vznik obrazu nekonečne rozmanitého, ale pritom dis-

krétného a jednorozmerného sveta. Poznanie tohto sveta vykazuje také isté charakteristiky. Poznanie v jazykovom pláne sa redukuje na spôsob síce nekonečne rozmanitého narábania s jazykom, ale jazyk je explikovaný spôsobmi najjednoduchšieho osvojovania významu jeho výrazov (ostenzia, použitie), takže vypovedá predovšetkým o jazyku a oveľa menej o procese poznania.

Napriek týmto nedostatkom, ktoré ale nie sú nedôslednosťami Wittgensteinovho zámeru, treba pozitívne hodnotiť jeho akcentovanie súčinnosti jazykovej a sociálnej aktivity pri vysvetľovaní významu. Wittgenstein prekonal tradičnú predstavu priradovania významu vo forme akéhokoľvek objektu izolovanému slovu. Vypracoval teóriu, v ktorej sa význam chápe na rozdiel od predošlých dynamickejšie, v závislosti od reálneho použitia prirodzeného jazyka a s vedomím ďalších možných implicitných komponentov, ktoré sa stanú explicitnými pri ďalšom použití v nových súvislostiach. „Logická forma“ a „použitie jazyka“ sú vlastne výrazom nesprávneho chápania prakticko-spoločenskej problematiky, pokusom ukázať spojenie jazyka s predmetno-praktickým bytím. Wittgenstein popiera teóriu odrazu, nedarí sa mu však zdôvodniť, v čom je praktický podklad logických foriem či použitia jazyka.

Po Wittgensteinovi sa v povojnovom období analytická filozofia vyvíja smerom od logickej kritiky filozofického poznania (používala teórie jazykovej kritiky na vysvetlenie vzťahu jazyka a sveta) k jazykovej kritike poznania, ktoré zväzda k chybným záverom jeho „obal“ — jazyk. Jazyková analýza čiže nájdenie kontextu jazykovej hry, do ktorej výraz patrí, obvykle, podľa názoru analytikov, odhalí, že filozofické použitie výrazu neobstalo pred pragmatickým kritériom, nie je prípadom paradigmy, ale neprípustným prenosom z inej jazykovej hry. (10, § 1, 98, 383, kde Wittgenstein analyzoval čas)

Antimetafyzické zameranie analytickej filozofie prešlo okrem odlišnosti motivácie na rozdiel od pozitivizmu vývinom, ktorý postupoval od úplného zamietania metafyziky v období logickej analýzy cez jej tolerovanie až k rešpektovaniu samostatnosti a neredukovateľnosti filozofických problémov na jazykové. V súčasnosti lingvistickí filozofi už rehabilitujú tradičné filozofické témy, keď skúmajú povahu poznania v systéme konceptuálnej analýzy pomocou kategorizácie pojmov, (5) keď sa opierajú o gnozeologické predpoklady ako napr. predpoklad našej pojmovej schémy, predpoklad, že svet empirickej reality je svet jednotlivín, vecí, osôb, udalostí. S ním korešponduje jazyk, lebo v jeho pojmovej schéme majú centrálné miesto slová označujúce veci, osoby. (8) Príklon k filozofii vidíme aj v tom, že sa pripúšťajú také filozofické problémy, ktoré nemožno vyriešiť konkrétnou, postupnou analýzou.

Ak aj analytická filozofia zdieľa s pozitivizmom v určitej podobe antimetafyzické stanovisko, neplatí to jednoznačne o jej scientistickej zameraní. Antiscientistický charakter je pomerne jednoznačný v lingvistickej analýze, ale ťažšie je v tomto smere rozhodnúť o charaktere

logickej analýzy. Traktát veľmi zreteľne hovorí o špecifickosti a samostatnosti filozofie v systéme poznania (9, 4.11); zároveň ale prezrádza fundamentálny význam logiky pre filozofiu, čo možno sledovať od Fregeho cez Russella k Wittgensteinovi. Logika je pre analýzu ideálom exaktného myslenia, zabezpečuje najtesnejšie spojenie poznávania (presnejšie: jeho foriem vyjadrených v ideálnom jazyku) so skúsenosťou. Poznanie je len to, čo možno povedať presne a presnosť dosiahneme, ak podriadime jazyk požiadavkám logiky. (9, predslov)

Zmysluplnými výroky sú len protokolárne vety, opisujúce svet ako pozostávajúci z faktov, a výroky z nich odvodené. Pozitivistické skreslenie reality je tu celkom zrejmé: hranica v jazyku, ktorá je kritériom zmysluplnosti, je zároveň médium, ktoré na základe logickej štruktúry zobrazuje skutočnosť tak, že „zobrazuje jestvovanie a nejestvovanie atomárnych faktov“. (9, 2.06) A preto sa domnievame, že imperatív: „Filozofia musí myšlienky, ktoré sú akoby nejasné a hmlisté, vyjasniť a ostro ohraničiť“ (9, 4.112), prezrádza pozitivistickú tendenciu budovať či prebudovať filozofiu podľa vzoru exaktných vied, aj keď cieľ „logickej vyjasňovania myšlienok“ (9, 4.112) zostáva imanentný analýze.

Vo *Filozofických skúmaniach* táto pozitivistická črta mizne, čo súvisí s opustením ideálneho jazyka a s pragmatickým zameraním lingvistickej analýzy. Lingvistickí analytici sa už neusilujú o zisťovanie pravdivosti výpovedí, takže výpovede filozofie už neanalyzujú v konfrontácii s výpoveďami vedy. (2, s. 161)

Názor o kognitívnej privilegovanosti prirodzeného jazyka pred jazykom vedy je príčinou, že ani v poslednom období nebadáť v lingvistickej filozofii záujem o špeciálne vedy. Analytici vo svojej úzko špecializovanej činnosti zisťovania a diferencovania presného významu výpovedí sa stávajú podľa Wittgensteinových slov po prvý raz v dejinách filozofie na slovo vzatými odborníkmi. (3, s. 27) Pestovanie filozofie ako špeciálnovedného odboru by ich mohlo spájať so scientizmom, ale sami analytici poukazujú na to, že ich filozofia nie je veda a už vôbec nemá scientistický charakter, aký vyžaduje pozitivizmus. Ich filozofia necháva všetko tak, ako je (10, § 98, 124), nestavia hypotézy, nekonztruuje teóriu ani len svojho vlastného predmetu: jazyka alebo významu. Naopak, je programovo neteoretická a nesystémová, nepokúša sa o verifikáciu, nepátra po podstate, zákonitostiach svojho predmetu, (10, § 92), nerieši protirečenia. (10, § 125)

V tomto príspevku sa nemôžeme obširne venovať problematike významu, chceme uviesť len jeho pragmatický a logický aspekt ako príklad, ktorý potvrdzuje naše východiskové tvrdenie, týkajúce sa vzťahu logického pozitivizmu a analytickej filozofie. V analytickej filozofii sa pragmatický aspekt významu objavuje už u Russella (4), prirodzene okrem iných hľadísk. Nachádza sa aj u Wittgensteina, hoci jadro interpretácie významu v *Traktáte* tvorí zobrazovacia teória. (9, 3.262) Vo *Filozofických skúmaniach* je stotožnenie významu s použitím základom

chápania významu. (10, § 43) Na druhej strane vo Viedenskom krúžku známu a všeobecne prijímanú tézu, že význam znaku sa rovná metóde jeho verifikácie, spája Schlick v roku 1936 pod vplyvom rozhovorov s Wittgensteinom s jeho názorom, že význam výrazov sa prejavuje v ich používaní. (6, s. 340) Podobne od Wittgensteina prevzal Carnap princíp verifikácie, požiadavku úplnej overiteľnosti, založenú na názore o závislosti pravdivostných hodnôt výrokov od pravdivostných hodnôt elementárnych výrokov. (9, 4.003, 5.3, 5.31)

Zaujímavá je teda dialektika vzájomného ovplyvňovania. Keď konštatujeme vplyv pozitivizmu na formovanie analytickej filozofie v jej prvej fáze, rovnako treba uviesť aj opačné pôsobenie — vplyv Wittgensteina na utváranie sa niektorých pozitivistických názorov.

Napriek vývinu vo viacerých oblastiach ostáva analytická filozofia na pozícii ahistorizmu. V tendencii zužovať predmet filozofie do sféry subjektu, keď už zostáva len jazyk ako pars pro toto kognitívneho zmocnenia sa sveta subjektom, narába jazykom ako nezávislým (*Filozofické skúmania*) alebo určujúcim (*Traktát*) momentom v procese poznania. V podstate nesleduje mechanizmus vzniku poznatku. Ak áno, tak psychologizuje (Russell). Traktát zase narába jazykovými štruktúrami ako fixovanými poznatkami a nie v dialektickej jednote myslenia a jazyka. Analytická filozofia ruší vzťah jazykovej formy a obsahu poznania. Skúma jazykovú formu ako niečo nezávislé od obsahu, takže význam vystupuje len ako jazykovo imanentný. Ak aj možno pripustiť vyabstrahovanie jazyka ako teoretický koncept riešenia problematiky poznania, videli sme, že nestačí pripustiť absolutizovanie jazyka v zmysle vydávania aktuálneho stavu určitého prirodzeného jazyka za vyjadrenie kognitívnej orientácie a explanácie skutočnosti.

Analytická filozofia teda zrodila nové problémy. V jej rámci tieto problémy najprv zaplnili predmet filozofie a vytesnili ontologickú problematiku. V širšej determinácii sa analytici nevyhli teoretickej konfrontácii — korektívom ich vývinu bola tradičná systémová filozofia. Keď lingvistická analýza v súčasnom období proklamuje obnovenie filozofie, pretože je to iniciatíva spojená s celkovým vývinom buržoáznej filozofie, jej orientácia naznačuje, že pôjde o spojenie s určitým variantom realistickej filozofie na základe ich idey konvergencie jazykovo-imanentného poznania so skutočnosťou. V tomto vyústení je zjavné aj jej historicko-filozofické postavenie: splnila voči vede pragmatickú úlohu byť živnou pôdou zatiaľ nevyriešených problémov, ale pretože si nekladie základnú filozofickú otázku, zostáva irelevantná pre riešenie základných filozofických kategórií.

LITERATÚRA

1. AMBROSE, A.: Linguistic Approaches to philosophical Problems. In: The Linguistic Turn. R. Rorty (Ed.) Chicago University Press 1967.

2. CORNFORTH, M.: *Marxism and the Linguistic Philosophy*. London 1965.
3. MOORE, G. E.: *Wittgenstein's Lectures 1930—33*. London 1955.
4. RUSSELL, B.: *On Propositions: What They Are and How They Mean*. In: *Logic and Knowledge. Essays 1901—1905*. R. C. Marsh (Ed.) London 1956
5. RYLE, G.: *The Concept of Mind*. London 1949.
6. SCHLICK, M.: *The Future of Philosophy*. College of the Pacific Publications in Philosophy I/1932, cit. podIa: R. Rorty (Ed.) *The Linguistic Turn*. Chicago University Press 1967.
7. SCHLICK, M.: *Meaning and Verification*. In: *Gesammelte Aufsätze 1926—36*. Wien 1938.
8. STRAWSON, P.: *Individuals. (An Essay in Descriptive Metaphysics.)* London 1959
9. WITTGENSTEIN, L.: *Tractatus logico-philosophicus*. Suhrkamp Verlag 1969.
10. WITTGENSTEIN, L.: *Philosophische Untersuchungen*. Oxford 1953. cit. podIa: *Schriften I*. Suhrkamp Verlag 1969.